

KAPRONCZAY KATALIN*

Egészségügyi felvilágosítás a felvilágosodás idején Magyarországon

A 18. században sokirányú fejlődés indult meg Magyarországon a kulturális élet, a tudományok, valamint az általános jóléti kérdések terén is. A változást indító eszmék ekkor is kissé késve érkeztek el hozzánk a külföldön iskolázott értelmiség – bölcsészek, természettudósok, orvosok – közvetítésével. Ki-ki a maga szakterületén igyekezett a hátrányokat leküzdeni, a korszerű ismereteket terjeszteni. Hitték és hirdették, hogy mindennek az alapja a tudás és mindenkinek joga van a számára legfontosabb ismeretek elsajátításához, valamint ahhoz, hogy megfelelő körülmények között, egészséges életmódot folytasson.

A felvilágosodás legismertebb egyéniségeinek – rendkívül rokonszenves, mind amellettnai- vul idealista – elképzelése volt az optimális társadalmi modellről. „...az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány, és ez mentől közönségesebb a lakosok között, az ország annál boldogabb...” – vallotta Bécsben szerzett tudása birtokában **Bessenyei György** és a különféle szakterületek művelői egyetértettek vele. Mindebből következett, hogy a felvilágosodás századában fontos helyre került a nevelés, oktatás kérdése minden szinten, minden területen.

Mária Terézia uralkodása idején komoly intézkedések történtek – több lépésben bevezetett rendelkezések nyomán – a közegészségügy rendezése érdekében. Az 1770-ben kibocsátott, Generale Normativum in Re Sanitatis összefoglaló cím alatt ismertté vált rendelkezés az államilag szervezett egészségvédelem jogi alapja, amely a Habsburg Monarchia – és ezen belül Magyarország – közegészségügyének intézményi rendszerét volt hivatott megteremteni. Rendkívül fontos lépés a nagyszombati egyetem kibővítése orvosi karral (az oktatás szintén 1770-ben indult meg), mivel ez nem csupán az orvosok oly régen hiányolt hazai képzését tette lehetővé, de megvalósult a sebészek és bábák megfelelő színvonalú oktatása és ellenőrzött keretek közötti vizsgáztatása is. Az 1775-ben alapított kolozsvári orvos-sebész tanintézetben is minden valószínűség szerint már a kezdetektől fogva oktatták a bábákat is.

Ne gondoljuk azonban azt, hogy a történetírók által felvilágosultnak nevezett uralkodókat csupán az alattvalók sorsáért, jólétéért és egészségéért való aggodás vezérelte a rendelkezések meghozatalakor. A felvilágosult abszolutista állammodell, a kamentalizmus egyik sarkalatos pontja és alappillére a jó munkabírási, egészséges polgár, aki mindenben segítőtársává válik az uralkodónak. Ebben az elképzelésben arányban állt egymással az uralkodó kötelező gondoskodása a lakos-

* Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12.

ság szellemi és testi jólétéről és az alattvalók uralkodóval, állammal szembeni viszont kötelezettségei. Nyilvánvaló tehát, hogy az egészségügy, az orvoslás volt az a terület, ahol a felvilágosult abszolutisztikus állammodell megvalósítására törekvő uralkodók elgondolásai szerencsésen találkoztak az egyéni boldogulásukért, jobb életkörülményeikért küzdő polgárok szándékával.

Az egészségnevelés sokirányú munkájában különböző iskolázottságúak vettek részt. Egyik részről fontos volt a falusi értelmiség – tanítók, papok – felvilágosító tevékenysége, hiszen a hét-köznapi gondjait elsődlegesen velük osztotta meg a lakosság, emellett nagy felelősség hárult a növekvő létszámú orvosokra, valamint a kirurgusokra és bábákra is. Ennek megfelelően csoportosítható a megjelent szakirodalom, mivel nekik is jól használható tájékoztató könyvekre volt szükségük. A népszerű egészségnevelésben korábban egyeduralkodó kalendárium mellett – azt kissé háttérbe szorítva – kiemelkedő feladatot kaptak az oktató-nevelő irodalom különféle válfajai. A könyveket kezdetben idegen nyelvről fordították le, némi módosításokkal „*házánk állapotához alkalmazva*”, majd egy idő múlva elkészültek az önálló kutatásra támaszkodó, eredeti magyar nyelvű könyvek is. A század második felében örvendetesen nőtt a magyar nyelven kiadott munkák száma, hiszen nálunk is hangsúlyozott helyet kapott az anyanyelvi kultúra, az anyanyelven kinyomtatott irodalom. Mindez egészen új célt szolgált: részben a pórnép, a falusi szegények és a kevésbé iskolázott városi lakosság hasznos ismeretekkel való ellátását, de az orvosoknak írott művek között is szaporodott a magyar nyelvűek száma, ugyanis ez az időszak egyben az orvoslás és a többi természettudomány nyelvújítási hőskora. A nyomdatechnika fejlődése lehetővé tette a bár kissé szerényebb külsővel, egyszerűbb tipográfiával, de nagyobb mennyiségben és olcsón előállítható könyvek közreadását. Mindezzel azt kívánták alátámasztani, hogy a tudomány a társadalom egészét hivatott szolgálni, ennek érdekében a könyvnek a mindennapok elemévé kell válnia.

BÁBAKÖNYVEK

A 18. században a szülések levezetését szinte kizárólagosan a bábák végezték, csupán végveszély esetén kérték a tanultabb kirurgus vagy az orvos segítségét. Nem ok nélkül volt igen magas a szülési mortalitás, illetve a szakszerűtlen közreműködéssel világra jött csecsemők korai elhalálzásának aránya. A tudatlanság mindkét részről általános volt, a kuruzslók, angyalcsinálók csakúgy vétkesek voltak, mint az asszonyok, akik rosszul értelmezett szeméremből csak az anyáik, nagyanyáik gyakorlatában megszokott – sok esetben babonákkal és hiányos szakmai ismerettel vajákoskodó – bábát engedték a szüléseknél segédkezni. Éppen ezért érthető az orvosok arra irányuló igyekezete, hogy a szülő anyákat és az újszülötteket biztos kezekre és szakmai tudással felvértezett bábákra bizzák. Ennek elérése érdekében meglehetősen nagy számban láttak napvilágot a különböző bábakönyvek.

Weszprémi István (1723–1799), aki a hírneves angol szülész, **William Smellie** (1697–1763) mellett tanulta a szüléset és erről diplomát is kapott, így fogalmazta meg a munkája során észlelteket: „*Fájlalható dolog, hogy a' Bába Mesterségnek vastag tudatlansága miatt olly sok ezer Lelkeknek kell elveszni...*” Pontosan látta – éppen külföldi tanulmányai, tapasztalata alapján – a bábaképzés szükségességét, annak sarkalatos elemeit: „*...sem Doktor, sem Chirurgus, sem Bába senki nem lehet, amíg az említett Mesterséget a' Bába Doktor Professzornak vezérlése alatt fundamentumosan meg-nem tanulja és reális manuális operációkat tévén arról Tanúbizonyosság levelet nem vészen...*” – jelentette ki „*A kiseded gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás*” (Kolozsvár, Páldi, 1760) c. könyvének bevezetőjében. Az első magyar nyelvű bábakönyv kiadása is Weszprémi István nevéhez fűződik, 1766-ban jelent meg Debrecenben „*Bába mesterségre tanító könyv*” címmel. **Johann Nepomuk Crantz** (1722–1799) német nyelvű könyvének magyarra való fordítására Weszprémit maga **Gerard van Swieten** (1700–1772) ösztönözte, és még a szerző hozzájárulását is megnyerte a kiadás mielőbbi létrejötté érdekében. Az eredetileg illusztráció nélküli művet **Lorenz Heister** és **Hendrich van Deventer** munkáiban szereplő ábrákkal egészítette ki Weszprémi. A bábakönyv kiadásának híre – sőt annak egy példánya is – van Swieten közvetítésével eljutott Mária Teréziához, aki elismerésképpen díszes kitüntetést adományozott Weszpréminek. Az első baba-

könyv megjelenésének szükségességét és sikerét bizonyítja, hogy rövid időn belül ismertté vált és közkezen forgott a bábák körében is.

Dobby Sámuel, Borsod megye főorvosa 1772-ben adta közre bábatankönyvét, káté-szerű, kérdés-felelet formában tárva fel a szükséges tennivalókat. A könyv megírására nem csupán saját tapasztalatai ösztönözték, hanem az a Mária Terézia által kiadott rendelkezés is, amely a bábák vizsgáztatására vonatkozott, kimondva, hogy a tudatlannak minősített bábát el kell tiltani a gyakorlattól. **Dombi Sámuel**: „*Bába mesterség*” (Pozsony, Landerer, 1772) c. munkájának előszavából idézünk: „*Azt akarja a' mi Kegyelmes Asszonyunk ... hogy tanultabbak legyenek ennekutánna a' Bábák, tudjanak a' Szülésnek keserves kínjai közt fetregő szegény Asszonyi állaton segíteni..., tudják mind az Anyának, mind a gyermeknek életét a' rettenetes veszedelemben, mesterséges erő által megtartani...*” Remélte, hogy a „*Bábáinknak együgyűségekhez és tehetségekhez alkalmaztatott*” könyvével segítséget tud nyújtani, vallotta, hogy a bábahivatás olyan viselkedést és etikát kíván meg, amelyek a mesterség gyakorlójának egész életét át kell hassák, ezért az alapvető normákat az oktatásban is tudatosítani kell.

Szeli Károly (1748–1780) 1777-ben nyomtattatta ki **Johann Steidele** (1737–1823) munkájának fordítását *Magyar bábamesterség* címmel. Igen gondosan összeállított könyv: a női test anatómiáját, a normális és a rendellenes szülés menetét és utóbbinak változatait ismerteti, az ajánlott eljárásokkal egyetemben. Az elméleten túlmenően nagy hangsúlyt fektet a gyakorlati ismeretekre, ilyen irányú tanácsait a rendkívül szép kivitelű és szemléletes ábrákkal teszi érthetőbbé. A gyakorlati oktatás szükségességét így indokolja: „*Az Orvosi, Borbélyi, és Bábáskodásra tanító Tudományok nem olly elmére és gondolkodásra fondáltatott Tudományok.... Mellyeket tsak olvasás által lehetne megtanulni: ezek tselekedettel megmutatandó Mesterségek, mellyeknek tzélját tsak hosszas Praksis által érhetjük el.*” A bevezetőben rövid szöveget közöl, a leggyakrabban használatos anatómiai kifejezések magyar nevével ismerteti meg az olvasót, mert „*...a Magyar nyelvnek is vagyion annyi jussa, mit más nyelvek tulajdonítanak magoknak...*” – jelenti ki öntudattal. (Szeli Károly: *Magyar Bábamesterség*. Irattatott német nyelven Steidele János által, mellyet a Felső Hatalmasságnak parantsolatjára ... magyar nyelven ki-adott - - - . Béts, Schultz, 1777).

Mocsi Károly: *Bába mesterségnek eleji* c. könyve (Pest, Trattner, 1785) szintén fordítás. A szerzőt ugyan nem nevezte meg, csupán annyit közölt, hogy az eredeti kiadvány az „*...a mellyikből a Német Bábák exámenre készülnek.*” A könyvecske fontos fejezete, ahol pontosan felsorolja mindazokat az eszközöket, műszereket, amelyeket a bábának a szüléshez magával kell vinnie.

GYERMEKNEVELÉS, GYERMEKÁPOLÁS, GYERMEKGYÓGYÁSZAT

Az addig meglehetősen elhanyagoltnak mondható gyermekápolási, gyermekgyógyászati irodalom is több jelentős magyar nyelvű kiadvánnyal gazdagodott a 18. század második felében. Első gyöngyszeme Weszprémi István: *A' kiseded gyermekek nevelésekről való rövid oktatás* címmel Kolozsvárott jelent 1760-ban. Nem kizárólag orvos-egészségügyi felvilágosító mű, lényegesen több annál, hiszen általános pedagógiai tanácsokat is tartalmaz, **Locke** és **Rousseau** neveléseméleti hatása erősen befolyásolta a szerzőt munkája megírásában. A bevezetőben Weszprémi a megrögzött szokásokban gyökerező tudatlanságra hivatkozik a gyermekápolási problémák kapcsán: „*...ritka az, a' ki értelmes Orvos Doktornak tanátsával kívánna élni máskor, hanem midőn megbetegednek, holott arra kellene vigyázni kiváltképpen, hogy meg-ne betegednének és a nyavalyáktól eleve oltalmaztatnának. Innét vagyion, hogy többen halnak ki az Emberek közzül öt Esztendőn alól, mint kik Életeknek ötödik Esztendejét elérték volna...*” – szögezte le a bevezetőben a szerző. A megelőzés egyik fontos elemeként kiemelte a himlőoltást, amelynek alkalmazásával angliai útján ismerkedett meg és tudjuk, hogy londoni orvosi gyakorlata során számos gyermeket is beoltott. Az egészséges életmódra való nevelést már ifjú korban el kell kezdeni, vallotta Weszprémi, ez sarkalta könyve megírására is.

Csapó József (1734–1799) egy évtizeddel később a *Kisgyermekek isputálja* c. gyermekgyógyászati művében szintén a „*természet helyes reguláit*” említi követendő példaként. Fontos szempont

volt számára, hogy ne elérhetetlen, a falusi szegények által megfizethetetlen medicinákat javasoljon, hanem „könnyen fel-található és el-készíthető hasznos házi orvosságok” leírását találja meg könyvében a rászoruló.

A század végén Dombó Sámuel a svéd király házi orvosának, Rosensteini Nils Rosennek (1706–1773) a gyermekgyógyászatát adta ki magyar nyelven. A könyvet azon köznapi embereknek ajánlotta, akik gyermekükön szeretnének segíteni, de „...az értelmes Orvosok és Borbélyok is szép ...le-írásokat és nevezetes tapasztalásokat találhatnak benne...” A betegség leírások és terápiák sorában sok figyelmet szentel a könyv a himlő különböző fajtáinak és természetesen a himlőoltásnak is. (Rosensteini Rosen, Nils: *Orvosi tanítás a gyermekek nyavalyáiknak megismerésekről és orvoslásokról...* Ford.: Dombó Sámuel. Pest, Landerer, 1794.)

KÉZIKÖNYVEK KIRURGUSOKNAK

Hasonlóan a bábaképzéshez, nagy figyelmet fordítottak a sebészképzésre is. Egyrészt a borbélysebészek tényleges sebészi munkájának színvonalát kívánták emelni, a különféle külső sérülések, illetve a külsődleges elváltozással megnyilvánuló betegségek ellátását kellett az oktatás segítségével korszerűbb alapokra helyezni. Megjelentek olyan kiadványok is, amelyek a belső szervek betegségeiben és azok gyógyításában igazították el a borbélysebészeket. **Miskolczy Ferenc** sebészdoktor, Győr város rendes orvosa **Erhard Norr** német nyelvű munkáját fordította le magyarra (*Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai úti-társ...* Győr, 1742). A szerző ajánlása egyértelművé teszi, hogy a sebészetet tanuló ifjaknak „s nem Medicusoknak kedvéért” írta meg könyvét, amely eligazítást ad a csonttörések, ficamok, különféle eredetű sebek gyógyításában, tájékoztat a sebészeti műszerekről és orvosságokról, sőt a gyógyszeralapanyagok neveinek latin-magyar szószerződését is közli. Szerencsére az asztrológiai fejezet igen rövid, szűkszavú. **Milesz József** a tábori és falusi borbélyok számára fordította le **Anton Störck** (1731–1803) munkáját (*Orvosi könyv...* Bécs, Trattner, 1778). Az író szándéka szerint a könyv azoknak a borbélysebészeknek ad tájékoztatást, akik már régebben részesültek gyakorlati képzésben, „most pedig elméjüket olvasás által segíthetik”. Különféle belső betegségekről szól az oktatás, a külső sérülések orvoslásával nem is foglalkozik. **Rácz Sámuel** (1744–1807) először 1776-ban, majd 1778-ban is kiadta borbélysebészeknek összeállított könyvét (*Orvosi oktatás – mellyet a' leggyakrabban és legközönségesebb belső nyavalyáknak jeleiről és orvosságairól...* Pozsony, majd Kassa). bevezetőjében szemléletesen festi le a hazai állapotokat, amelyek műve megírására készítették. „... a Mezei Nép többnyire csak Borbélyokra biztatatik. Doktorok mindenütt nem lehetnek. Az is nyilván való dolog, hogy a' Borbély belső nyavalyákhoz semmit sem tud, és mégis minden-féle betegséget orvosol. A' tudatlan ember ... bátrabban folyamodik Borbélyhoz, mint sem Doktorhoz: mert fél a' Dokornak adandó fizetéstől. Ebben az állapotban egyebet segíteni nem lehet, hanem csak azt, hogy a' Borbélyok ... annyi orvosi tudományra taníttassanak, a' mennyivel a' köznépek a leggyakrabban és legközönségesebb történetekben használhatnak...”

DIETETIKA – EGÉSZSÉGES ÉLETMÓD

A század második felében az anyanyelvű orvosi felvilágosító irodalom jelentős hányada a dietetika, vagyis az egészséges életmódot, az egészség megtartását biztosító életvitel szabályait egyszerű nyelvezettel megfogalmazó kiadvány. Ezek nagy része szintén nem eredeti magyar munka, hanem külföldi szerző sikeres művének fordítása, hazai viszonyokhoz való igazítása, „megjobbítása”. Nevezetes kiadvány a francia **Simon-André Tissot** (1728–1797) könyvének fordítása **Marikovszki Márton**tól (1728–1772) (*A' néphez való tudósítás Miképpen kellyen a' maga egészségére vigyázni.* Nagy Károly, Pap, 1777.) , valamint **Christian Wilhelm Hufeland** (1762–1836) az élet meghosszabbításának módjait leíró könyvének **Kováts Mihály** (1768–1851) által kibocsátott változata. (*Az emberi élet meghosszabbításának mestersége.* Irattatott Christóf Wilh. Hufeland által. Ford.: Kováts Mihály által. Pest, Trattner, 1798.)

Pápai Páriz Ferenc ekkor már klasszikusnak számító *Pax corporisa* példaként szolgált önálló egészségügyi szakmunkák megírásához. **Mátyus István** (1725–1802) hatkötetes *Ó és Új Diaetetikája* (Pozsony, Landerer, 1799) méltóképpen követte ezt a példát, de terjedelménél fogva, valamint tudományos igényű megfogalmazását tekintve egyértelműen a szakembereknek szól. **Weszprémi István: Az egészségnek fenntartására és a' hosszú életnek megnyerésére tartozó szükséges Régulák** c. munkája két kiadást is megért (Kolozsvár, 1760 és Pozsony, 1799), **Csapó József: Orvosló könyvetské-je** (Pozsony – Pest, Landerer, 1791) is ezt a műfajt gazdagította. **Széchenyi Ferenc** nagycenki uradalmi orvosa, **Kis József** (1765–1830) tankönyvnek szánta katekézisét: „...minden nem orvosnak de kiváltképpen a' köznépeknek és az Oskolába járó Gyermeknek...” ajánlotta (*Egészséget tárgyazó katechizmus, vagy-is Kérdésekbe és Feleletekbe foglalt oktatás...* Sopron, Szász, 1796). **Perliczy János Dániel** (1705–1780) két népszerűsítő célú munkát is közreadott. *A Medicina pauperum, Az az a szegények számára való házi orvosságoknak alkalmaztatása...* valamint a *Testi békeségre vezérlő úti-társ, az az ... házi és úti patikátskának ... rövid leírása ...* c. munkák színvonala megfelel a legmagasabb követelményeknek, ugyanakkor közérthető stílusa valóban alkalmassá teszi arra, hogy a nem szakemberek is használhassák.

Természetesen közkézen forogtak kevésbé színvonalas kiadványok is, amelyeknek – bár a nép körében rendkívüli népszerűsége tettek szert – valós értékük vitatható volt. Ezek közé tartozik **Juhász Máté** minorita szerzetes (1696–1776): *Házi különös orvosságok* (Kolozsvár, Jézus Társaság, 1768) és **Nediliczi Váli Mihály: Házi orvos szótárotska** (H.ny.n. 1797). Munkáikat **Weszprémi István** híres bio-bibliográfiájában erős kritikával illette. A meglehetősen vegyes tartalmú (mezőgazdaság, háztartás, hétköznapi ügyek intézése) *Szükségben segítő könyv* egészségügyi tanácsokat tartalmazó fejezetéről is ezt mondhatjuk el. A kiadvány alapjául szolgáló munkát – **Rudolf Becker** művét – **Kömlel János** református lelkész (1756–1802) fordította le németből. Szintén az ő fordításának tartják *A néma orvos, az-az együgyű és hasznos házi könyvetske* címűt, amely többször is megjelent az „*orvosok nélkül szűkölködő Betegeskedőknek segedelmekre*”. **Felvinczi György** tanult foglalkozása a tanítóság volt, de őt tartjuk számon az első magyar színigazgatóként is. Nem tudni, hogy mi indította a salerno-i orvosi iskola klasszikus egészségügyi tanácsokat tartalmazó művének lefordítására, de végül is egy rövidített változatot kiadott magyarul. Már címe is némi mosolyra késztet hiányos földrajzi tudása okán: *Az Angliai Országban levő Salernitana Scholanak Jó Egésségről való Megtartásnak módjáról...* (Kolozsvár, Akadémiai, 1770.)

PESTIS IRODALOM

A 18. században időről időre szedték áldozataikat a legkülönbébb fertőző, járványos betegségek. Abban az időben a legrettegettebb a tömegeket pusztító pestis volt. Érthető módon nagyon gazdag a pestissel foglalkozó korabeli szakirodalom, amelynek egy része az orvosok számára íródott, másik része a köznép hasznos tanácsokkal való ellátását szolgálta. Az orvosokat a megelőzés módjának kidolgozása foglalkoztatta akkortájt leginkább. A himlőoltás külhonban már régóta ismert eljárás volt és széles körben sikerrel alkalmazták. Egyes vélemények szerint a himlőoltás módszere adta az ötletet **Weszprémi Istvánnak**, hogy a pestis-oltás kidolgozásával foglalkozzék. Londoni tartózkodása alatt – 1755-ben – írta meg szakirodalmi tevékenysége első jelentős állomásának számító könyvét *Tentamen de inoculanda peste* címmel. Az orvostörténeti szakirodalom értékelése szerint a *Tentamen*-ben leírtak alapján az immunológiai gondolkodás egyik korai előfutárának tekinthető **Weszprémi**.

A városok szigorú rendszabályokat léptettek életbe a járványok terjedésének megakadályozása érdekében. A Habsburg Monarchia a keleti határait igyekezett minél hathatósabban védeni – a határokon létesített ellenőrző zóna által – a Török és Orosz Birodalom felől folyamatosan érkező veszéllyel szemben. A járványok megfékezésének másik útja a lakosság felvilágosítása, hasznos tanácsokkal való ellátása volt, természetesen magyar nyelvű, közérthető megfogalmazással megjelentetett könyvek által.

Gömöry Dávid (1708–1795) könnyen megszívlelendő öngyógyító tanácsokat fogalmazott

meg. Munkája túlmutat az átlagos pestis irodalmon, ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy fertőző betegségekre fogékonyabb az egészségtelen életmódot folytató, rossz életkörülmények között élő ember. Éppen ezért művének csaknem a felét az általános életmódbeli rendszabályoknak szentelte, 58 pontban ismertette az egészségügyi problémákat a diétetika hagyományos csoportosítása szerint (levegő, víz, táplálkozás, testmozgás, pihenés stb.). (*Pestisről való orvosi tanácslás, amelyben miképpen ki-ki okos értelmének és az orvosi tudomány fundamentumának útmutatása szerint, magának, mind az egészséges testnek megoltalmazásában, mind pedig az dögletes nyavalyában önnön maga orvososa lehet.* Győr, 1730.) **Madai Dávid Sámuel** (1709–1780) hasonlóképpen a megelőzés és a gyógyítás hétköznapi módjaival akarta az egyszerű olvasót megismertetni. Apósának, **Chr. Sigmund Richter**nek a művét fordította le németből, némi kiegészítéssel bővítve. (*Szükséges oktatás, miképpen ki-ki e mostani behatolt döghalálban és elragadó betegségekben Isten kegyelme által magát őrizheti és orvosolhatja némely hihető relatiókkal egyetemben mely jeles hathatossági voltának legyen e traktátskában dicsért orvosságoknak.* Halle, 1739.) Perliczy János Dániel szintén fordítást adott közre Budán, 1740-ben, **Moller Károly Ottó** (1670–1747) eredetileg latin nyelvű munkáját. (*Consilium medicum, Az az orvosi oktatás, miképpen kellessék e' mostani pestisses és egyéb mérges nyavalyáknak bérohanásokban ... őrizésképpen az embernek magáruul gondot viselni.*)

Összegzésül tehát elmondhatjuk, hogy az orvosi tudomány, mint társadalmilag fontos diszciplína vívta ki helyét a 18. században. A könyv értékét ekkor már azzal az erkölcsi haszonnal is mérték, amellyel az olvasót gyarapította. A felvilágosító, ismeretterjesztő irodalom – mint új műfaj – megjelenése, a szakmai nyelvújító törekvések a század végére az egészség megőrzésének és a gyógyításnak váltak eszközévé.